

Л. Г. РАЙСЬКА

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Проблема грамотності учнів не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Сучасне життя ставить особливо високі вимоги до рівня грамотності старшокласників, вимагає від них уміння користуватися писемною формою української літературної мови у різних сферах суспільного життя. «Писати безграмотно — значить посягати на час людей, до яких ми адресуємося, а тому абсолютно неприпустимо у правильно організованому суспільстві»¹, — писав академік Л. В. Щерба.

Писемна грамотність — один із показників загального рівня культури сучасної людини.

Як свідчить аналіз стану грамотності старшокласників з української мови, у багатьох випускників шкіл не сформовано належні навички грамотного письма. Причини низької орфографічної грамотності різні. Серед них слід виділити причини загального характеру (відсутність єдності у боротьбі за грамотність у школі, безграмотне оточення, строкатість у підготовці учнів одного й того ж класу, переоцінка ролі великої кількості «неправовисних» орфограм, правил і визначень і т. ін.) і причини, пов'язані з методикою викладання та індивідуальними особливостями учнів. Основні з них: недостатність тренувальних вправ, відсутність системи повторення правопису, неправильна оцінка вчителем ролі різних психологічних факторів, знижений інтерес учнів до уроків української мови та ін.

На нашу думку, рівень грамотності старшокласників невисокий ще й через відсутність систематичної роботи над удосконаленням орфографічних навичок у 10 — 11 класах.

Високого ступеня автоматизації дії можна досягти лише за умови багаторазового варіативного повторення її, що обумовлюється закономірностями аналітико-синтетичної діяльності головного мозку, розкритими у працях І. П. Павлова.

Радянська психологічна наука розглядає процес становлення орфографічної навички як поступове зниження збудженості у ділянках кори півкуль головного мозку, пов'язаних з актуалізацією раніше утворених зв'язків, причому це зниження досягається шляхом зміцнення нервових зв'язків через повторення дії.

Отже, відсутність систематичного повторення стає причиною згасання навички.

Введення повторно-узагальнюючого курсу мови у старших класах дає змогу повторити і систематизувати матеріал з орфографії, значною мірою ліквідувати прогалини у знаннях учнів.

¹ Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку. — М., 1957. — С. 57.

В історії розвитку методики викладання української мови був період, коли мова викладалася як окремий предмет у 9 — 10 класах (1936 — 1955 рр.). Питання про зміст курсу української мови у старших класах залишається актуальним і сьогодні.

Нова програма з української мови для 10 — 11 класів (шкіл з українською мовою навчання) на 1989/90 н. р. передбачає повторення і закріплення основних питань розділів курсу: «Зв'язне мовлення», «Синтаксис. Пунктуація», «Будова слова і словотвір. Орфографія», «Морфологія. Орфографія».

Такий зміст і структура програмового матеріалу зумовлені прагненням надати навчанню системного характеру і практичного спрямування.

Разом з тим, на нашу думку, програма потребує суттєвої корекції. Це стосується у першу чергу орфографії. Розосередженість орфографічних тем перешкоджає досягненню потрібної системності у знаннях учнів. Ми вважаємо, що орфографію в 10—11 класах потрібно винести як самостійний розділ. Виділення орфографії як окремого розділу дозволить повторити усі найважливіші орфографічні теми, у той час як діюча програма цього не забезпечує, оскільки не передбачає роботи над удосконаленням навичок вживання великої літери, м'якого знака, апострофа, написання слів іншомовного походження і т. ін. Розподіляти ж ці та деякі інші орфограми на орфограми в корені слова, у префіксах і суфіксах (таке групування орфограм дається у програмі) вважаємо недоцільним.

Потребує експериментальної перевірки питання про доцільність включення у програму відомостей з української орфографії і пунктуації. Можливо, з метою посилення системності у висвітленні питань правопису такі зміни у програму слід внести.

Нам видається, що потрібно уникнути і деякого дублювання теоретичних тем (наприклад, таких, як загальна характеристика самостійних і службових частин мови, удосконалення вмінь розпізнавати частини мови і визначати їх граматичні ознаки та деяких інших), адже при повторенні орфографії, безперечно, будуть удосконалюватися і вміння розпізнавати частини мови. Як справедливо зазначає О. Ю. Купалова, при побудові курсу мови необхідно «іти не від основ науки про мову до того, що може дати їх вивчення для практики... а від ведучих умінь і навичок мовленнєвої діяльності до відбору теоретичного матеріалу, який забезпечить свідому роботу над ними»².

На нашу думку, курс української мови у старших класах повинен мати суто практичне спрямування і служити передовсім підвищенню писемної грамотності учнів, зокрема грамотності орфографічної.

Важливе значення для правильної організації роботи над удосконаленням орфографічних умінь і навичок учнів 10 — 11 класів має чітке визначення вчителем етапу перетворення актуальної орфограми (тобто такої, що потребує методичних зусиль для формування навички) у неактуальну (уже сформовану навичку)³. Точне знання цього етапу в роботі учнів допоможе правильно розподілити зусилля під час повторення орфографічного матеріалу.

Головними умовами ефективності повторення орфографії в 10 — 11 класах слід вважати: узагальнюючий характер повторення, систематичність, новизну дидактичного матеріалу.

Оскільки механізм оволодіння навичками полягає в утворенні і зміцненні слідів нервових зв'язків, то стійкість їх залежить як від кількості підкріплень, так і від різнобічності взаємозв'язків між утвореними слідами. Одноманітні повторення викликають процес гальмування, тому необхідно організувати роботу над закріпленням і вдосконаленням орфографічних навичок на основі широкого узагальнення і систематизації, новизни дидактичного матеріалу. Узагальнення і системати-

² Купалова А. Ю. Совершенствование или перестройка? (О курсе русского языка в школе) // Рус. яз. в шк.— 1988.— № 4.— С. 45.

³ Див.: Баранов М. Т., Иваницкая Г. М. Обучение орфографии в 4—8 классах: Пособие для учителя.— К., 1987.— С. 29.

зація допоможе розглянути вивчені раніше явища у зіставленні, класифікувати їх на основі подібності і відмінності, що сприяє більш свідомому засвоєнню матеріалу.

Дидактичний матеріал вправ повинен відповідати інтересам і рівню розвитку учнів старших класів, містити у собі найбільш складні варіанти орфограм, орфограми взаємозмішувані, що викликають інтерференцію навичок.

Зміст і характер занять у 10—11 класах повинні визначатися не тільки станом знань, умінь і навичок у класі в цілому, але і в окремих учнів. Диференціація за характером індивідуальних психолого-педагогічних особливостей учнів і за способом організації пізнавальної діяльності, що проявляється у розумному поєднанні фронтальної, колективної та індивідуальної роботи, є важливою умовою вирішення якості викладання мови у старших класах. Принцип індивідуального підходу в даному випадку є одним із основних. Індивідуальні завдання для старшокласників повинні передбачати різний ступінь складності. Для слабших учнів можна підготувати картки з інструкціями, зразками виконання завдань, графічними зразками, алгоритмами. Необхідно виявити прогалини у знаннях кожного школяра і на цій основі скласти індивідуальні плани роботи.

Важливим методичним засобом ефективного повторення орфографії є продумане і послідовне здійснення внутріпредметних і міжпредметних зв'язків. У старших класах ці зв'язки повинні пронизувати весь процес навчання, оскільки тут на уроки української мови відводиться дуже мало часу.

Уміле використання всіх можливих ланок орфографічної роботи (спеціальних уроків мови, уроків розвитку зв'язного мовлення, уроків аналізу помилок, уроків літератури та інших предметів, позакласної роботи і т. ін.), створення єдиного орфографічного режиму у школі є неодмінною умовою піднесення грамотності старшокласників.

Бажано, щоб учителі на уроках літератури, інших предметів організовували систематичну словниково-орфографічну роботу. З метою попередження орфографічних помилок можна рекомендувати використання таблиць з переліком термінів із різних навчальних предметів, а також ведення термінологічних словників учнями. Значення термінів, їх написання учителі повинні перевіряти не тільки під час усних відповідей учнів, а й включати їх у письмові роботи і т. ін. Як сказано у новій програмі, «додержання мовного режиму повинно стати законом на уроках і позакласних заняттях з усіх предметів... Питання про єдині вимоги до усного і писемного мовлення учнів мають бути предметом обговорення педагогічних рад, їх слід включати у систему внутрішкільного контролю»⁴. Необхідно створити у школі «Куточок культури мовлення», ретельно перевіряти грамотність стінних газет, стендів, оголошень; проводити бесіди з батьками про виконання єдиних вимог до мовлення учнів у школі й удома.

Уникнути шаблону, схематизму на уроках повторення, досягти атмосфери творчості допоможуть нові методи, форми, види роботи.

Під час роботи з орфографічним матеріалом у 10—11 класах, крім звичайних уроків, найбільш доцільними можуть бути такі форми роботи, як уроки-практикуми, семінари, уроки-дослідження, консультації, заліки, що наближають шкільну систему навчання до вузівської і відповідають психологічним особливостям періоду ранньої юності. Усі традиційні прийоми органічно вписуються у структуру уроків різних типів.

Однак не слід завжди розглядати нові форми як надійний засіб підвищення якості знань. Тільки вдумливий вибір форм, прийомів, методів роботи у кожному конкретному випадку дасть вагомий результат.

Не викликає сумніву й те, як важливо для успішного оволодіння орфографічними навичками уміло добирати різні види вправ. Це впра-

⁴ Програми середньої загальноосвітньої школи. Укр. мова: (Для шкіл з українською мовою навчання): 5—11 класи.— К., 1989.— С. 52—53.